

Legeza Borbála

A FALU ÉS A FALUBELIEK ÉLETE A BÁNYA MŰKÖDÉSE IDEJÉN

BEVEZETÉS

Dolgozatomban a szénbányászat megjelenését, a falura gyakorolt hatásait szeretném bemutatni Dudaron a második világháború utáni korszakban, a szocializmusban. Ebben az időben nyílt meg és indult be a bánya működése, fellendítve és megváltoztatva a község életét. Ekkor zajlott virágzása, a rendszerváltásig bezárólag. A faluba betelepülő és a faluba ingázó bányászok, a velük együtt érkező infrastruktúra számos változást hozott. A falu lakosságának háromszorosát látta el munkahellyel a település 1983-ban (Boross – Márkusné 2000).

Dudaron sokféle kutatás folyt már 1850-től, számos természettudományi jellegű, melyek a település természeti adottságaira, geológiai különlegességeire irányultak (Boross – Márkusné 2000). Társadalmának, lakói életkörülményeinek vizsgálatára azonban 1937-ben került először sor, a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának nemzetközi falukutató tábora során.¹ A választás négy szempont miatt esett a falura: a sok nemzetiségi falu között egy tiszta magyar település a Bakonyban, reformátusokként az öntudatos protestáns parasztság jó példája, megőrizte még paraszti kultúráját, valamint jól tükrözi a kor magyar agrárproblémáját: a kisbirtok-nagybirtok megoszlását. Az ekkor íródott néhány beszámolóból ismerhetjük meg a település akkori foglalkozási szerkezetét, társadalmi tagoltságát.

DUDAR A SZOCIALISTA FORDULAT ELŐTT

Dudaron a második világháború, a szovjet 'felszabadítás' – ahogy az akkori korban általánosan mindenhol – számos változást hozott magával. Ezek közül volt, ami az új rendszernek volt köszönhető, és volt, ami csak véletlen egybeesésként esett erre az időszakra.

Az 1937-es kutatás után a Belügyminisztériumnak küldött jelentésben (Lengyel – Simon 1986) a falu foglalkozási megoszlása a következőképpen alakult: 8 iparos

¹ Erről lásd: Reitzer 1986, Tomori 1993, Lengyel (szerk.), 1986, valamint Voigt 2001.

család, 4 kereskedő, 4 tisztviselő, 298 kisbirtokos és 80 nincstelen család. Nyáron a mezőgazdasági munkák kellő munkaalkalmat biztosítottak a falubelieknek, télen azonban hiányt szenvedtek. Erre akkor két megoldást láttak a kutatók: az egyik a korábban megnyitott, majd hamar bezárt bánya újbóli megnyitása, a másik a háziipar termékeinek (söprűk, kosarak) nagyobb felvevőpiac biztosítása. E két lehetőség közül az egyik a múltba tekint, a másik a jövőbe, majd látni fogjuk, hogyan. Mindenesetre ekkor – 1937-ben – a mezőgazdaság nem nyújtott egységes megélhetést a falu lakóinak, a birtokmegosztás erősen egyenetlen volt: a 281 birtokból 206 számított 10 holdnál kisebbnek, ezek közül 95 még 5 holdnál is kisebb volt, tehát egy család megélhetését elég szűkösen, vagy egyáltalán nem biztosította.

Dudaron a második világháború előtt az egyik mezőgazdasági megélhetési formának számított a földművelés mellett a gyümölcsstermesztés (amely a gazdag gyümölcskultúra ellenére nem folyt olyan széleskörűen), és a rideg állattartás, ami a faluhoz tartozó kiterjedt erdő és legelő területein zajlott. Emellett paraszti vállalkozásként elterjedt volt a szén- illetve mészégetés (Boross – Márkusné 2000). A mészégetés jól fizető foglalkozásnak számított, télen-nyáron lehetett művelni (ellentétben a mészégetéssel, amit csak tavasztól ősziig). Tágas tér, legalább 10 méter átmérőjű terület kellett hozzá, egyenletes, lehetőleg agyagos talaj, középen kicsit magasítva a *szénhelyet* (Paládi-Kovács 1988). Menete szerint a hasábokra darabolt fát egymás mellé és egymásra állítgatják, majd ezt falevelekkel és földdel betakarják. A középen meghagyott üreget gyúlékonyabb anyaggal (vékony gallyakkal, forgáccsal) töltik fel, majd felülről meggyújtják a kupacot, az ún. *boksát*. Ezt 8-12 napig hagyják izzani, majd lehúzzák róla a földet, és teljesen kioltják (Magyar Néprajzi Lexikon).

A mészégetéshez szükséges mészkövek a település környékén a felszínen is megtalálhatóak voltak, az erdőben is gyűjthették, de a bányászott kő megfelelőbb volt. A mészégetéshez felfelé szélesedő tölcésér alakú vermetek ástak, aminek az aljába a tüzelő fát rakták, a gödör többi részét pedig telerakták a mészkövekkel, a felszínen púposan kicsúcsosodva (Boross – Márkusné 2000., Magyar Néprajzi Lexikon). A háziipar keretein belül fából készítettek különböző szerszámokat, *hidásokat* (disznóól), nyírfaseprűket, amiket az égetett mésszel és szénnel együtt hordtak a környék vásáraiba, piacaira (Győr, Veszprém, Pápa, Komárom) (Boross – Márkusné 2000).

A szénvagyonnal, bányával kapcsolatos első kutatások 1927-ben kezdődtek a környéken, melynek eredményeként 1935-ben megnyitottak egy aknát, azonban 1936-ban be is zárták (az 1937-es kutatási jelentésben erre a rövid megnyitásra utalnak vissza). A bezárás indokai között egyik oldalon a minőséget kifogásolták, míg a kutatásokba fektetett munkát nem hagyva annyiban végül elvégezték a már említett 1935-1936-os mélyítéseket. Másik indok a környéken lévő felvevőpiac hiánya volt, ami miatt nem érdemes kiépíteni a környék bányászatát, ekkor pedig még nem vezetett vasúti vonal a településre (Jármai, 1990).

A SZOCIALIZMUS KIÉPÍTÉSÉNEK KEZDETEI

1944-ben a háború fokozott energiaigénye miatt megkezdték a korábban bezárt akna újrainyitását, azonban még hiányzott hozzá a vasút. Ennek kiépítése siettetett tempóban indult meg, katonai irányítás alá helyezték, munkaszolgálatos századokat vezényeltek a helyszínre. A háború azonban közbeszólt még, és abba kellett hagyni a munkálatokat. A tényleges építkezés 1945 őszén indult újra, hatalmas munkával 1946 márciusára már alkalmas volt szállításra a Zirc-Dudar vonal, majd végleges változatát 1947 januárjában adták át (Jármai 1990). A kezdeti időkben a kitermelés még kézi erővel, kötelekkel, csillékkal, lovakkal zajlott, a gépesítés hiánya mellett.

Közben az ország történetében következett a kommunista hatalomátvétel 1947-1949 között, mely egyben a hároméves terv időszaka is. Ennek célkitűzései a háborús veszteségek helyreállítása, az ország újjáépítésének munkálatai. Ehhez nagy szükség volt a nehéziparra, ami az ország gazdaságában korábban – agrár-ország lévén – nem kapott nagy hangsúlyt, így jelentős munkaerő-átcsoportosítást kellett végrehajtani a mezőgazdaságból az iparba. Ez egy hosszabb folyamat kezdete volt. Az 1949. évi népszámlálás volt az utolsó, amikor az ország népességének még a fele a mezőgazdaságban dolgozott, utána ez az arány csak csökkent az idők folyamán. Nagyarányú toborzás indult meg az ipar szektoraiba: a közlekedés, könnyű-és élelmiszeripar, magánkisipar, mezőgazdaság munkaerőigényét alacsonyabb szintre helyezték, csökkentették. A „maximális mozgósítás” bevezetésével hazarendelték a külföldi munkavállalókat, 1949-től pedig a börtönbüntetésüket töltőket és rendszeres elmeorvoslati kezelés alatt állókat, valamint 1950 után a feloszlott egyházi szervezetek tagjait is munkára fogták. Dudaron például munkaszolgálatosokat fogtak be építési munkákra. Munkaszolgálatra könnyedén kerülhetett például az, aki nem tudta teljesíteni a beszolgáltatásokat, paraszti kötelezettségeket. Az 50-es évek vészterhes idejében előfordult, hogy aki nem tudta a kellő mennyiséget beszolgáltatni, börtönbüntetésre ítélték, amit építkezéseken kellett ledolgoznia. „*A telküink alá lett bányászva, és nem tudtunk építeni, így kerültünk ebbe a közös házba. Eztet a bánya épített, '50-be. Rabok építették. Azok a parasztemberek, legtöbbször, akiknek nem tojott a tyúkja naponta ötöt-hatot. Mert akkor volt a rohadt rekvirálás, meg a mit tudom én.*”²

A nehézipar fellendítése mellett párhuzamosan megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálása, a termelőszövetkezetek megalakítása. Dudaron az első TSz 1956-ban alakult, azonban csak egy fél évig működött: tavasztól őszig, a forradalom után egyből fel is bomlott. Ebben csak néhány család volt benne, munkára felosztották egymás között a földeket, hogy ki melyiket gondozza, azonban a termést már nem takarították be, mert ősszel felbomlott a szövetkezet és a terményeket széthordták, aki tudta, elvitte. Kárba veszett a munkájuk: „*már mi megkapáltuk a cukorrépat*

---

² Kónya – 3. interjú

(...)a cukorrépat már más szedte ki, tehát akkor már az, mindenki ment a határba, akinek izéje volt, kocsija volt, vagyis hát aki haza tudta vinni.”³ A beszolgáltatások mellett a mezőgazdaságból élők súlyos létbizonytalansággal küzdöttek. Az agrár-keresetek is messze elmaradtak az ipariak mellett: 1955-ben az állami mezőgazdasági dolgozók átlagbére 890 forint volt, míg a bányászatban 1507 forint volt az átlagbér (Pető – Szakács 1985). Sokan a mezőgazdaságtól való teljes elfordulást választották, ami a központi vezetésnek is az egyik célja volt kezdetben, hogy ezzel munkaerőt nyerjen az iparnak. Ez azonban odáig fajult, hogy 1951-ben munkaerőhiány jelentkezett a TSz-ekben és az állami gazdaságokban. A hiányt egy darabig tudták pótolni a nők munkába állításával, így Dudaron is az a helyzet alakult ki, hogy a férfiak az iparban, a bányánál dolgoztak, míg a TSz-ben csak az idősebbek és a nők voltak. „Hát mindenhol a nehéz munka, a TSz-ben még a hasunkon hordtuk, a krumplit raktuk, a pétisót raktuk, 80 kilós zsákokat emelgettünk, mikor rostáltunk, meg aratáskor, meg ezt mind a nők, mert kevés volt a férfi, mert a férfiak a bányánál dolgoztak. Ugye itt el tudtak a férfiak, el tudtak menni a bányába, de az öregek, már az öreg TSz-tagok tartották fönt ugye jobban a TSz-t, meg hát a nők.”⁴

Sokan úgy döntöttek, hogy a földjük ’önkéntes felajánlása’ után teljesen felhagynak a mezőgazdasággal, azonban 1951-től már az állam sem volt képes minden földet átvenni a munkaerőhiány miatt, így a korábbi tulajdonosokat kötelezték földjeik megművelésére, még a családtagoknak is megtiltották a mezőgazdaság elhagyását. Ellenkező esetben, ha munkát vállaltak valahol máshol, az új munkahelyükről hivatalosan visszaidézték őket. 1952-től megtiltották, hogy elköltözzön lakóhelyéről az a földtulajdonos, aki nem biztosítja földjének megművelését (Belényi 1993). Dudaron is volt olyan eset, hogy az egyik férfit elbocsájtották a bányától, visszautalták a TSz-be, mert a családjának a földjei már ott voltak bent. Ő azonban nem akart visszamenni, így inkább elköltözött a környékről, elment más vidékre, a vasúthoz dolgozni.⁵ Egy másik eset végül szerencsésebben végződött, az illető már a tagosítás előtt is a bányánál dolgozott, de a TSz-be ’felajánlotta’ az 1-2 hold földjét. Őt is el akarták vinni a bányából a TSz-be: „édesapámat erőltették bizony sokszor nagyon papírt nem tűrő szavakkal illették. (...)különben a bányánál dolgozott egy párttag. Ismerte annyira édesapámat, hogy becsületesen dolgozott ott a bányánál, tehát nincs ok arra, hogy a hanyagsága vagy a felelőtlen-sége miatt megindokoljuk, hogy most akkor itt az alkalom, hogy kitesszük. Megfe-nyegezte édesapámat szó szerint, hogy ugye kidobhatja a bányából, ha nem írja alá. Hát aztán mondom azt hogy mégis a jobbik eszüket vették elő, hogy nem történt ez meg hogy kidobták volna.”⁶

³ Legeza – 3. interjú

⁴ Legeza – 3. interjú

⁵ Legeza – 2. interjú

⁶ Béki – 2. interjú

A BÁNYA HOZTA VÁLTOZÁS

A bánya megnyitásával egyre nagyobb arányban indult meg a faluba történő migráció, a beköltözések, ill. emellett nagyarányú volt a bányába ingázók száma is. A bánya létszámának maximuma 1959-ben volt: ekkor 1799 dolgozójuk volt, akik Bakonyszentkirályról, Csesznekről, Súrról, Csatkáról, Olaszfaluból, Porvállról, Borzavállról is jártak dolgozni (Jármai 1990). A kezdet kezdetén még csak gyalogosan jártak az emberek a munkába, később személyszállításra átalakított teherautókon hordták őket, majd végül korszerű autóbuszokon. *„Ide 16 faluból jártak, rengeteg busz járt ide. Még Győr megye környékéről is jártak ide.”*⁷ A messzebről érkezőknek a kezdeti években csak barakkokat tudtak felállítani szálláshelyül, de ezen az áldatlan állapoton gyorsan javítottak, és Dudaron is létrehoztak bányásztelepeket. Ilyen volt például az 1949-ben épített Lenin-telep (ma Csirip-telep), melyen 9 darab kétlakásos ikerházat emeltek, és egy 25 fős legényszállót, majd 1951-ben a Készenléti lakótelepen két 8 lakásos épület lett kész, így már komplett házakba is érkezhettek a betelepülők (Jármai 1990). Ezeket a lakásokat nagyon kedvezményesen vehették igénybe a bánya dolgozói, minimális labkért kellett érték fizetni, később pedig meg is vásárolhatták. A Készenléti telepen például a lakók 36.000 forintért vették meg a lakást, míg a fizetés a bányánál akkor 4000 forint volt.⁸ Országos tendencia volt, hogy az ipar miatt egy-egy községbe települők általában az eredeti falutól külön, mellette telepedtek meg, külön telepeket hozva létre, külön intézményekkel, szabadidős programokkal, mintha egy falu lenne a faluban (Paládi-Kovács 2000).⁹ Dudaron még ma is meg tudják nevezni ezeket a területeket, ahol a bányászok elkülönülten éltek, amely részeket a bánya miatt építették a faluhoz. *„Dudar, végülis az ő-s-falu, az ABC-től erre tessék elképzelní, ezt a részt. Ez volt az ősrégi falu. Ami az ABC áruháztól kifelé van, a Mónika vendéglő felé, meg a vasút környéke, az mind a bánya által, meg a bánya indulása után épült meg. Én emlékszem rá, amikor az volt a legszélső ház, ahol most a pünkösdi gyülekezetnek van az imaháza.”*¹⁰ Az idézet alapján – ha nincs is előttünk Dudar térképe – azt lehet mondani, hogy a településnek majdnem a fele a bánya alakulása után épült fel. Új központok alakultak ki, átrendeződtek a falu súlypontjai, ill. többközpontúvá vált a település.¹¹ Ilyen új gócpontnak nevezhetjük az ABC-t, a gyógyszertárat, a postát – a korábbi központokhoz képest: református templom, első világháborús emlékmű, művelődési ház, stb. Ezek többek közt a nagyarányú népességnövekedésnek, ill. a településen naponta megforduló magas számának is köszönhetőek, például emiatt szükséges volt a közegészségügyi viszonyokat is ja-

---

⁷ Kónya – 3. interjú

⁸ Pongrácz – 2. interjú

⁹ Id. még: Czetz 2007., Horváth 2003., Legeza 2009.

¹⁰ Legeza – 4. interjú

¹¹ Id. erről: Horváth 2003.

vítani. Ezért 1951-ben Dudarra helyezték a körzet orvosi rendelőjét, építettek hozzá orvosi lakást is. Később, a falu fejlődése folyamán újabb munkaadók települnek a községbe: 1967-ben az erdőgazdaság, a Videoton (mely 1971-től Bakony Művek-ként működött), a Balaton Volán a 60-as évektől (Boross–Márkusné 2000).

Sokan voltak országosan az iparban, akik 'kétlaki' életmódot éltek: az otthoni mezőgazdasági munkákba is besegítettek az ipari állandó munka mellett. A mezőgazdasági munkák idején „önkéntesen kilépők” tömeges aránya miatt 1952-ben bevezették az ún. aratási szabadságot, így büntetés nélkül ki lehetett menni ilyenkor szabadságra (Belényi 1993).

KÉTLAKISÁG

A kétlaki életmód végig elterjedt volt a falusiak körében: akik eredetileg mezőgazdasággal foglalkoztak, családi vállalkozásban (a család egy tagja az iparban is vállalt munkát), ott megmaradt a mezőgazdasági tevékenység is a kötött ipari munkaidő mellett. Ennek eredményeként több területen is megjelenhettek különbségek a betelepülő munkáscsaládok és a falusiak között (lakáskultúra, szokások, napi időbeosztás), ami nem egyszer konfliktusokhoz is vezethetett.¹² Előfordultak az országban olyan munkás-telepek is, ahol egy kis konyhakertet is kialakítottak, állattartáshoz is lehetőséget teremtettek, azonban ennek ellenére a munkáscsaládok többnyire a piacon vásárolták a konyhára valót. Különbözött a két típus gazdasági szemléletmódja is: a betelepülő, telepen élő inkább fogyasztói magatartást képviselt, míg a falusi, paraszti szemléletű inkább felhalmozó, spórolós volt (Paládi-Kovács 2000). Ez a különböző magatartás Dudaron is megfigyelhető: a 4. interjúm alánya a nyári szabadságát nem nyaralással töltötte, hanem akkor vette ki, amikor mehetett aratni, vagy lenkázalt rakni a TSz-nek. Az is hozzátartozik még a mentalitáshoz, hogy nem pénzért járt ilyenkor dolgozni – azért nem is ment volna – hanem gabonát, takarmányt kapott érte, és csak ezért vállalta, mert azt megvenni nehézkes lett volna. „... akkor én is kivettem a két hét szabadságomat, és akkor a két hét szabadságon nem pihenni mentünk, hanem dolgozni. Nekünk is akkor az volt a napszám, hogy egy napi napszámért egy mázsa búzát adtak. Azért mentem el én is, nem a napszámért, mert azért nem mentem volna el, hanem a búzáért.”¹³ Ekkoriban nehéz volt egyáltalán terményhez jutni annak, aki nem volt TSz-tag, mert a szövetkezet nem adott el a terméséből, a Terményforgalmi Vállalattól pedig sokkal drágábban lehetett megvenni. Ezen kívül egyáltalán a készpénz is ritkább volt, így meg kellett ragadni a lehetőséget, amikor azt kikerülve is lehetett munkát találni, a szükséges terményért. A TSz egyébként sokszor gátolta is azoknak a boldogulását, akik nem léptek be a tagjai közé, pedig a földjük esetleg bent volt. Egyik interjúalanyom családja 30 holdat adott be a közösbe, de a család férfitagjai

¹² Id. erről: Horváth 2003., Legeza 2009.

¹³ Legeza – 4. interjú

nem léptek be tagként, hanem Veszprémbe mentek dolgozni, városi munkára. Otthon emellett amennyire lehetett, továbbra is igyekeztek az önellátásukat megőrizni, de a TSz minden téren igyekezett a boldogulásukat gátolni. Az állatoknak a takarmányt az útszéleken kaszálták. „Édesapám is [kérte, hogy], csak egy szekér szalmát hadd hozzak! Úgyis tudom, hogy eltüzelik! Azt mondta a TSz-elnök: égjen el, akkor se kap egy szálat se belőle. Hát így higgye el, Aranyos! Pedig minden gépünket, lovainkat oda vitték be a TSz-be. Egy szekér szalmát nem kaptunk. És másnap eltüzeltek valóban.” Jártak kukoricát böngészni (a kukorica betakarítása után a földön maradt, elszóródott termés összeszedése – Dudaron azért is fizetni kellett), így kuporgatták össze az állatoknak való takarmányt, hogy maguknak tudjanak tartani egy tehenet, egy hízót.¹⁴ Ennél a családnál – bár nem a bányában dolgozott a férfi, hanem az AKÖV-nél (Autóközlekedési Vállalat – később a Volán) – az otthoni gazdaságból még egyszer annyi pénzt össze tudtak spórolni, mint amennyit a férfi megkeresett. „Ahhoz, hogy tényleg, az én férjemnek, mit tudom én, 3000 forint vagy 5000 forint volt a fizetése, a másik 3-at, 5-öt kigazdálkodtuk.” (...) „Még egy keresetnek megfelelő összeget ki tudunk gazdálkodni abból, hogy rengeteget dolgoztunk.”¹⁵

A bányászcsaládok közül voltak többen is, akik foglalkoztak mezőgazdasági tevékenységgel, pl. eljártak a TSz-be napszámban, vagy részesben (a megművelt, gondozott földért részesedést kaptak a termésből), de ez általában azok között volt inkább, akik eredetileg is dudariak voltak. „Volt olyan is, – most ezt nem dicsékvésből mondom – hogy mi 15 holdat arattunk a feleségemmel, meg a gyerekekkel a TSz-be.”¹⁶ Másik példa: „Aki böngészett, már eljártak a bányászok, aki kicsit élhetősebb bányász volt, ugye azért 1-2 hízót tartott otthon, az ennivalót az állatoknak nehéz volt szerezni.”¹⁷ Egy másik családban is, amikor a gyerekek már középsikolás korúak lettek, akkor jártak a TSz-be családotstul, később már pénzt is fizettek a napszámért, a len kérévébe kötéséért pl. 300 forintot fizettek holdanként. „Aztán mikor már nagyobbak voltak [a gyerekek], akkor kezdett a TSz, ahogy mondtam, részibe kiadni, aztán akkor már vállaltunk. De úgy, hogy vittem a 3 gyereket, az ebédet, az uram meg jött a bányából oda segíteni, ezen a részen vállaltunk, azt akkor szokott jönni oda.” Ugyanez a család járt részesbe is aratni búzát, 1 hold földet 1 mázsa búzáért arattak: „Ha délutános volt [ti. a családfeje, a férj], délelőtt arattunk, akkor délbe hazajöttünk, hamar valami ebédet evett, este valamikor főztem, elment a bányába, én meg délután mentem még ki, aztán összehordtam, összeraktam. (...), ...és akkor össze kellett gereblyélni, azt is összeszedni, azt is mindig mink asszonyok csináltuk, mert a férfiak örültek a bányá mellett, ha azt megcsinálták ugye, hogy kaszáltak.”¹⁸

¹⁴ Legeza – 4. interjú

¹⁵ Legeza – 4. interjú

¹⁶ Béki – 2. interjú

¹⁷ Legeza – 4. interjú

¹⁸ Legeza – 2. interjú

Azok pedig, akik a bánya miatt települtek be, általában nem foglalkoztak ilyesmivel, őket nem is kötötte Dudaron semmi a földhöz, csak az ipar miatt jöttek.¹⁹ A kétféle hozzáállás, mentalitás-típus egyébként szépen ki is egészítette egymást Dudar esetében: a betelepült munkáscsaládok mivel nem törekedtek önellátásra, hanem mindent pénzért vásároltak, felvevőpiacot jelentettek a háztájizós, kis plusz bevételért küzdő, paraszti mentalitásban élő falusiaknak. *„a bányászoknak volt pénze, aztán amit mi megtermeltünk, megvették. (...) Tehát a parasztagzadálkodók, akik voltak, azok annyival előnyösebb helyzetbe voltak, hogy jött a bányász, (...) és a kukoricát meg a krumplit el tudta adni.”*²⁰

Az ilyen kétlaki életmód a telepiek, munkások körében általában lenézett dolognak számított. Dudaron azonban nem voltak jellemzőek a két típus közötti szembenállások, nem voltak konfliktusok. Annak ellenére, hogy itt is – ugyanúgy, mint általában az ilyen iparosodó községekben – a betelepülők számos kedvezményben részesültek: külön építettek nekik szállásokat, tömblakásokat, amiben elkezdhatték az életüket a faluban. Később már mindenkire érvényes volt – aki a bányánál dolgozott –, hogy kapott segítséget az építkezéséhez a bányától. *„Hát például ez a ház, mikor épült, hát ugye a férjem is föliratkozott házépítésre. És akkor úgy segítették a fiatal bányászokat, hogy anyagot adtak. Ez a háznak az összes anyaga úgy jött meg, téglátul kezdve, úgy jött meg a gyártul. Vasuton. Mer’ ugye akkor még csak vasút volt. Sose felejttem el, 6600 forint készpénzt adtak csak a ház fölépítésére, vagyis hát a pénzügyekbe.”*²¹ (1950-ben). A későbbiek folyamán is tartott a bányászok építkezésének támogatása: *„... azok kaptak 100.000 forintot a bányától, vissza nem térítendő, ha aláírta, hogy 10 évig a bányában dolgozik. (...) A házépítésre. Az akkora segítség volt, Aranyos, akkor a 100.000 forint, hogy szinte tető alá tudott egy házat rakni belőle, és akkor még a maga keresetéből még be tudta fejezni.”*²²

ÉLETKÖRÜLMÉNYEK, ÉLETSZÍNVONAL

A bánya erős hatással bírt a dolgozók életkörülményeire is, több tényező is befolyásolta ebben, elsősorban és legszembetűnőbben a – még az iparon belül is magasnak számító – bányászbérek. *„... olyan fizetés volt, hogy azért lehetett, ha valaki akart fejleszteni vagy építkezni. Most elképzelhetetlen volna 4 házat építeni egy családon belül, anélkül hogy ne lenne az a 30 nem tudom hány százalékos kamat a kölcsönre, ugye?”*²³

¹⁹ Id. még erről: Horváth 2003.

²⁰ Legeza – 4. interjú

²¹ Legeza – 3. interjú

²² Legeza – 4. interjú

²³ Béki – 2. interjú

Emellé jöttek még a béren kívüli juttatások, mint pl. a munkásellátás (munkaruha, üzemi étkeztetés, a munkásszállók ingyenes használata, kedvezményes munkásszállítás); különböző díjak újítások esetén, ill. a munkaversenyeken elért jó eredményekért, kedvezményes szénvásárlás, valamint a már említett építkezési segítségek. Nagy újdonságot jelentett még továbbá, ill. komoly súllyal esett a latba az orvosi, egészségügyi juttatás (pl. táppénz), valamint a nyugdíj. Ezek az önálló, önellátó falusi közegekben korábban ismeretlenek voltak, itt az iparban azonban megjelentek. Ez is hozzájárult például az ipari munkák népszerűsödéséhez. „50 valahány éves volt édesapám, azt hiszem 57, hát szerette volna a nyugdíjat – mert akkor ugye mikor indult ez a TSz-esítés még nem tudhatta senki se, hogy onnan majd ha elérkezik az az idő, egyáltalán lesz-e egyáltalán nyugdíj. Azt meg aztán az ember remélte, hogyha a bányánál marad, akkor hamarosan lesz nyugdíj. Édesapám is ezt tartotta szem előtt és ehhez ragaszkodott.”²⁴ Ezek mellett pedig további életkörülmény-befolyásoló tényező, ami már nem csak a bányászokat érintette, hanem a település teljes lakosságát: a községi infrastruktúra kiépülése, fogyasztói igényeknek megfelelő ellátottsága. Az infrastruktúra mindenkit érintett (vasút, gyógyszertár, ABC, stb.), azonban a fogyasztási cikkek leginkább továbbra is a bányászok tudták igénybe venni, mert a több fizetésük mellett könnyebben megengedhették maguknak a fogyasztói életvitelt. Így például ez megnyilvánulhatott a bútorok, lakáskultúra alakulásában, ill. autóvásárlásban is (Márton 1959). A vállalat a dolgozóinak kulturális, szabadidő-eltöltési lehetőségeket is biztosított, az országban több helyen is volt üdülője, ahova üdülőjeggyel, kedvezményesen mehettek a dolgozók. Emellett egészségügyi céllal, gyógyfürdőkbe is mehettek a bánya miatt megbetegedettek.

ZIRCRE IRÁNYULÓ VÁLTOZÁSOK

A Dudarra érkező változások mellett jelentős fejlesztések irányultak Zircre is. 1951-ben megnyílt a vājáriskola, amely a dudari bánya dolgozói utánpótlását biztosította, ill. a környékre betelepülők miatt az építkezések is megkezdődtek. Először például 1951-ben 2 darab 92 lakásból álló ház és egy 120 személyes munkásszállás épült fel, ami sokkal nagyobb tömegeknek lett szánva, mint a dudari építkezések lakásai, épületei. 1953 és 1961 között további 62 lakás és 141 bányász saját ház készült el, miközben Dudaron, Nagyesztergáron és Bakonyánán összesen 68 ilyen saját ház épült. A lakásállomány változását összességében tekintve 1941-1984 között, Dudaron 313 lakásból 555, Zircen pedig 383-ból 2150 lett. A növekedési arány tehát jócskán nagyobb Zirc esetében, míg a kiindulási lakásszám nem állt olyan nagyon messze egymástól. 1951-1953-tól a dudari bánya dolgozóinak 40%-a Zircen élt.

---

²⁴ Béki – 2. interjú

Kulturális téren is Zirc lett a környék központja: 1958-ban megnyílt a Bányász Művelődési Ház, ahol táncsoportot szerveztek, bányászakadémia előadássorozatot indítottak, színjátszó csoport alakult, balettoktatás és gyermektáncsoport is indult. Tevékenysége a környékre, a bányászok lakta településekre is kihatott, tehát egyfajta kulturális központként is kezdett funkcionálni. Az 1945-ben megalakított Dudari Bányász Sportkör később zirci székhellyel működött tovább, már nem csak a bánya, hanem az egész környék lakosságának nyújtva sportolási lehetőségeket (Jármai 1990). A bánya vezetőségi tagjai soha nem költöztek Dudarra, már a kezdetektől Zircen telepedtek meg, ezzel számos fejlesztést is áthelyezve oda (Boross – Márkusné 2000). Jármai Ervin a dudari szénbányászatról írt összefoglaló könyvében inkább pozitívan, vagy semlegesen nevezi meg Zirc fejlődését Dudar hatására: „Bárhová nézünk, akár Zircen, akár a környéken, és ha a kulturális élet, ha a sport berkeibe tekintünk, ha a kereskedelem vonatkozásait mérlegeljük, mindent megtaláljuk a dudari bánya kisugárzását.” (Jármai 1990:215). „Zirc fejlődése, ha nem is teljes mértékben, de mégis elválaszthatatlan a dudari bányászat lététől, különösen az 1950-es és 1960-as években.” (Jármai 1990:219). Ezzel szemben azonban számos dudari negatívan értékeli Zirc egyre nagyobb településsé, majd várossá fejlődését, ami Dudar erejéből, az ő kárára történt: „... annak ellenére, hogy itt volt a bánya Dudaron, meg ugye ezek a gazdasági egységek [ti. a többi üzem, munkahely – L. B.], Zircet patronálták és a Zirc lett jobban fejlesztve. És most ugye a Dudar meg el lett nyomva, annak ellenére, hogy nagyon sok gazdasági egység, munkalehetőség volt.”²⁵

„Zircet aztat javították föl Dudarból! Zirc csak egy kis közönséges falu volt! Nem ilyen volt, mint most! Nem ilyen volt. Hanem hát ugye ott építették aztán aztat a házakat, ami bemegyünk Zircre, és mindjárt mind bent! Persze, Dudaron meg semmit se, semmit se! Úgyhogy Zirc gazdagodott meg Dudarból. Ez így igaz. Mert azt a főnökök ugye, azok mind ott voltak, meg így volt meg úgy volt, aztán persze! Azok voltak az urak!”²⁶

„Szokták is azt emlegetni, hogy – jó az apátság az megdönthetetlen hogy Zircen van – de hogy magába a zirci város nem fejlődött volna így ki, ha nincs a dudari bánya, mert ott épültek meg Dudar helyett a jelentős építkezések.”²⁷

„Na, most Zirc szerintem azért lett akkora, amekkora, mert lett, volt Dudaron bánya. Ha Dudaron bánya nincs, énszerintem Zirc az egy mezőváros lett, ha lett volna város, mert az inkább, na, nem tudom hát, mert énszerintem Zirc az Dudarból épült ki, hadd örüljenek a zirciek.”²⁸

A bánya vezetőségének tagjai nem költöztek ki Dudarra, ők mind bent laktak Zircen. Néhányan azt is mondják a falubeliek közül, hogy szerintük ők már eleve

²⁵ Novák – 3. interjú

²⁶ Herman – 1. interjú

²⁷ Béki – 1. interjú

²⁸ Ale – 2. interjú

a később kezdődő aláfejtések miatt nem költöztek ki, mert tudták, hogy a falu alatt is menni fog a bánya, a szénkitermelés. „*Dudaron a kétkezi munkások telepedtek inkább meg, ugye a vezetők már azok már többet tudtak, ők tudták azt, hogy itt ezek az aláfejtések...*”²⁹ „... ugye gondolom felmérték, hogy a szénvagyon a falu alatt van, és akkor így már nem ezt a részt fejlesztették, hanem áttelepült minden Zircre.”³⁰

DUDAR ALÁFEJTÉSE

A bánya megtelepedésével járó számos pozitív vonulat mellett voltak a falura nézve negatív következményei is a szénbányászatnak: a falu aláfejtése, a házak, utcák alatt lévő szénvagyon kinyerése. 1967-ben indultak meg az aláfejtő munkálatok, több éves előkészítő vizsgálatok után. A Diófa, Dózsa György és az Alkotmány utcában kezdték meg a kísérleti aláfejtéseket, 58 ház megerősítése mellett (az épületeket betonkoszorúval vonták körbe), amivel 860.000 tonna szén lefejtése vált lehetségessé. A kísérleti időszak 3 évig tartott, ami alatt komoly károk nem keletkeztek, az érintett épületekben a bentlakás sem vált veszélyessé. A kísérletek sikere után megindult a falu aláfejtése, mely 206 lakóházat és 350 melléképületet érintett. Ezek közül 150 ház került megerősítésre, és 50-60 pedig – a már eleve rossz állapota miatt – lebontásra. Emiatt épültek kiegészítő, kétlakásos épületek, ahova a lebontott, ill. a veszélyessé vált házak tulajdonosai költözhetek. A kísérletivel együtt összesen 209 megerősített házból végül 24 ház került lebontásra, mert olyan súlyos károsodást szenvedett. Az aláfejtést Jármai Ervin vezette, aki a dudari szénbányászatról írt könyvében belátja, hogy a háztulajdonosoknak sok kellemetlenséget okozott az akció, ezért „mindent meg kell tehát tenni a törvény adta keretek között a rossz hangulat, a kellemetlenségek kiküszöbölésére.” (Jármai 1990:106). Valóban, a lakosok körében a falukutatás során számos negatív megnyilvánulással találkoztunk ezzel kapcsolatban, és szinte senki nem emelt ki pozitív momentumot az aláfejtések menetéből, következményeiből. Mindenki maga döntse el hát, hogy hol van az igazság, az egyes családok házainak védelme mellett, vagy a 36 millió tonna szénmennyiség mellett. Néhány példa a lakosság köréből az aláfejtésekről:

„*De a bánya nagyon-nagyon becsapta a népet. Annyira becsapta, tönkretette a falut. Mert amelyik olyan ház volt hogy már, azt találták, hogy nem érdemes följavítani, meg ez meg az, aztat szétbontották. Aztán fizettek is meg nem is érte valamit.*”³¹

„... ez kormányrendelet, vagy miniszteri rendelet volt. És megengedték és azt mondták annak idején, hogy akinek összemegy a háza, az majd kap új házat, építe-

---

²⁹ Béki – 2. interjú

³⁰ Béki – 1. interjú

³¹ Herman – 1. interjú

nek. Soha az életben nem lett. Valamennyi pénzt kapott érte, aztán soha az életben nem építettek helyette.”³²

„... mikor elszakadt elő' a fal, akkor éppen itthon voltam, mint mikor puskából lönek, szabályosan lerepedt, úgyhogy a szél befújta. Pedig már akkor meg volt erő-sítve, és mégis. Akkorát durrant, hogy hát nem hittem volna el, hogy ilyen van.(...) Aztán hát a bánya az kevés pénzt adott, aztán én csináltattam meg utána.”³³

„Hát nagyon megviselte [a házat], mert össze-vissza repedt. Meg volt olyan is, még a '60-as évekbe, mikor idejöttünk, akkor még nem ilyen gáztűzhelyünk, szó se volt. Sparhelt asztal és sparhelt volt. Éppen itthon voltam, amikor robbantás volt a bányába. Úgyhogy a sparheltről felugrott a lábas.”³⁴

„Hát itt még amik vannak házak, egy része már lezajlott a pereknek, de mi még például tizenhatod magunkkal még perbe állunk, mert ugye nem ismerték [el] a bányakárt, a bíróság, de még nem született végleges döntés.”³⁵

Mindenesetre, akármilyen károkat okozott is a bánya a falunak, összességében azt lehet mondani, hogy az az időszak, amikor még működött a szénkitermelés Dudaron, mindenki számára könnyebb, gyümölcsözőbb időszak volt, akár onnan szerezte valaki a megélhetését, akár nem. Ez azzal is összefüggésben van persze, hogy a bánya bezárása a rendszerváltás idejére esett, és ekkortól szűnt meg a többi munkalehetőség is a faluban. Azóta a környékbeli nagyobb városokba jár ingázni az aktív korú népesség. „Azelőtt 16 busz járt Dudarra, az idehozta a munkásokat, most meg 3-4 busz innen viszi a munkásokat.”³⁶

Végezetül így lehet összefoglalni a bánya és Dudar kapcsolatát ebben az időszakban: „... a házak megrepedeztek, az biztos, meg minden, de tulajdonképpen nem volt azért itt annyira problémás, mivelhogy a bánya az segítette itt a közösséget, a lakosságot, de legalább, legalább a községnek, meg itt a környékbelieknek megvolt egy magadott időbe a biztos kenyere.”³⁷

³² Hegedűs – 3. interjú

³³ Kónya – 2. interjú

³⁴ Kónya – 2. interjú

³⁵ Lipcsei – 1. interjú

³⁶ Kónya – 3. interjú

³⁷ Kónya – 1. interjú

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Belényi Gyula (1993): Munkaerő-gazdálkodási politika és a mezőgazdasági népesség iparba vándorlása az extenzív iparosítás kezdetén (1949–1953). In uő (szerk.): *A sztálini iparosítás emberi ára. Foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon 1948-1956*. Szeged, 11-55
- Boross István – Márkusné Vörös Hajnalka (2000): *Dudar*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest
- Czetz Balázs (2007): „Szerencse fel! Szerencse le! Ilyen a bányász élete”. A kisgyónbalinkai bányászok élet-és munkakörülményei az első öt éves terv idején. In Czetz Balázs – Kunt Gergely (szerk.): *Politika és mindennapok*. Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Miskolc, 7-48
- Horváth Réka (2003): Egy falu – két életforma. Paraszti és munkáséletmód Lábatlanon. In Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet – munkásantropológia*. Napvilág Kiadó, Budapest, 153-159
- Jármai Ervin (1990): *A dudari szénbányászat története*. Veszprémi Szénbányák, Veszprém
- Legeza Borbála (2009): Olaj és TSz a faluban. Szocialista megélhetési stratégiák Magyarország két sarkában. In Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században*. Szentendre, 213-227
- Lengyel András – Simon János (szerk.) (1986): *Dudar 1937*. Országos Művelődési Központ, Budapest
- Magyar Néprajzi Lexikon: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-1694.html> (utolsó megtekintés: 2013. 03. 03.)
- Márton Géza (1959): A bányászok életkörülményei. *Bányászati Lapok*, 11. 750-764
- Paládi-Kovács Attila (1988): Régi bányászélet Gömörben. In uő: *Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparűzés a régi Gömörben*. Debrecen, 5-50
- Paládi-Kovács Attila (2000): Az ipari munkásság. In uő (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 239-308
- Pető Iván – Szakács Sándor (1985): *A hazai gazdaság négy évtizedének története: 1945-1985. I. kötet: Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945-1968*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Reitzer Béla (1986) [1937] : Híradás Dudarról. In Lengyel András (szerk.): *Reitzer Béla válogatott írásai I*. Országos Művelődési Központ, Budapest, 141-149
- Tomori Viola (1993) [1937]: A dudari napok. In Erdész Ádám (szerk.): *Ifjúság és falukutatás*. Válogatás a Magyar Szemle köteteiből. Békéscsaba, 1993. 188-193
- Voigt Vilmos (2001): *Dudar 1937*. Hungarian Folk High School Society. Budapest, Magyar Népfőiskolai Társaság, 1997. 173 (+2) lap+ill. *Ethnographia*. 2001/1-2. 177-179